

FILANTROPIE

Hoe maatschappelijke
betrokkenheid ons
helpt te overleven

Theo Schuyt

Boom - Amsterdam

Omslagontwerp: Jos Rath | RathGroup en Steven Boland
Redactie: Edwin Venema | De Kopijmeester
Vormgeving binnenwerk: Marry van Baar

© 2021 Th.N.M. Schuyt en Boom uitgevers Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever
without the written permission of the publisher.*

ISBN 9789024432431

NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl

www.boomuitgeversamsterdam.nl

WOORD VOORAF

Het is geen toeval dat Theo Schuyt mij gevraagd heeft een voorwoord voor dit bijzondere boek te schrijven. In de tijd dat ik burgemeester van Amstelveen was (2005-2013) hadden wij geregeld contact over het Amstelveen Fonds, een *community foundation* die in 2004 was opgericht om voor lokale problemen lokale oplossingen te bedenken. Ik vond dat toen al een mooie combinatie van klassieke en moderne, ondernemende filantropie. ‘Klassiek’ vanwege de ideële uitgangspunten: iets doen voor de gemeenschap, maar wel op een eigentijdse manier met inbreng van zowel burgers, bedrijven als de lokale overheid.

‘Filantropie is van iedereen en van overal,’ schrijft Theo Schuyt in zijn inleiding. Op grond van mijn ervaring in het openbaar bestuur kan ik dat volmondig beamen en er ook nog aan toevoegen: ‘filantropie is van alle tijden’. Dat zag ik gedurende mijn periode als burgemeester van Utrecht, een plaats waar filantropie welhaast lijkt uitgevonden. De stad herinnert op talloze plaatsen aan oude weeshuizen, fundaties en sociëteiten die soms al uit de middeleeuwen stammen, maar die nog steeds springlevend zijn of een nieuwe vorm hebben gekregen. Ook in Den Haag zie ik een mooie mix van oude en nieuwe fondsen.

Filantropie is echter meer dan historisch gewortelde gemeenschapszin, zo betoogt Schuyt in dit boek. Hij bouwt een wetenschappelijk construct om aan te tonen dat filantropie en betrokkenheid bij de gemeenschap een essentieel sociaal arrangement is. Sterker nog: een maatschappelijke systeemvereiste die ons helpt te overleven. Een beter bewijs voor die stelling dan de maatschappelijke initiatieven die aan het begin van de corona-crisis ontstonden, zou ik niet kunnen bedenken: maaltijdbezorging, inloophuizen, thuischoolmaatjes, coronabuddy's, schuldendoorbraken, noodkinderopvang, crisiswoningen, jongerenactiviteiten, sociale makelaars, broodfondsen, digitale hangouts... Deze verbluffende staalkaart geeft aan hoe belangrijk de maatschappelijke betrokkenheid is als de nood aan de man (en vrouw) komt. Voor de sociale dimensie van die nood – denk aan de eenzaamheid van ouderen en jongeren – hebben wij als Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) direct aandacht gevraagd.

Er liggen intussen twee zeer waardevolle rapporten over de sociale impact van de corona-crisis: van een werkgroep onder leiding van collega Femke Halsema (Amsterdam) en een commissie onder leiding van Paul Depla (Breda). Die laatste commissie kwam met interessante aanbevelingen in het rapport *Sociaal sterker de crisis uit*. Zoals we recent via financiële buffers ondernemers hebben kunnen ondersteunen, zo zullen we in de toekomst maatschappelijke buffers nodig hebben om de gevolgen van deze (en wellicht een andere) crisis op te kunnen vangen. Investerings in de publieke zaak zijn meer dan ooit belangrijk, maar zijn niet per definitie of uitsluitend een overheidsaangelegenheid. Niet alleen is eigenaarschap van inwoners, maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven cruciaal, ook moeten we nadenken over nieuwe vormen van financiering. In de woorden van *Sociaal sterker de crisis uit*:

Overweeg nieuwe vormen van financiering waarbij inwoners eigenaar zijn. Wees voorbereid op financiële schaarste en koppel dat aan nieuwe vormen van veerkracht en eigenaarschap door te kiezen voor een sociaal financieringsmodel van overheid, markt

én particulier initiatief. Laat bedrijfsleven maar vooral particuliere inwoners een ‘aandeel’ hebben in bibliotheken, buurthuizen, zwembaden, theaters of zorgorganisaties. Niet om er winst mee te maken, maar als uiting van maatschappelijke betrokkenheid en waardering dat deze voorzieningen er zijn.

In Den Haag worden filantropie en maatschappelijke betrokkenheid vanuit algemeen beleid en regelgeving aangevlogen, maar op lokaal niveau, in de gemeenten, zitten we in de haarvaten van onze samenleving. Daar wordt gemeenschapszin heel concreet en wordt ook zichtbaar hoe belangrijk particulier initiatief voor het algemeen nut is omdat het verbindt en sociale cohesie versterkt. Ik roep daarom mijn medebestuurders op om blij te zijn met initiatieven op lokaal niveau, of het nu gaat om particuliere zorg, energie en wooncorporaties, goede doelen of vermogensfondsen. Ga het gesprek aan om te zien waar wij elkaar kunnen versterken. Gemeenten en burgers hebben daarin hun eigen rol en verantwoordelijkheden. Het gaat immers ook om de juiste balans. Waar de overheid deelbelangen moet afwegen om tot een keuze voor het algemeen belang te komen, is de route bij filantropie veel directer. Daarbij kunnen beide ook wel eens tegenover elkaar komen te staan. Mede om die reden is het goed dat overheden een duidelijke beleidsvisie op filantropie en maatschappelijke betrokkenheid ontwikkelen, iets wat nog te veel ontbreekt, ook lokaal.

De aanbevelingen van de Commissie Depla sluiten wat mij betreft uitstekend aan bij die van Theo Schuyt in dit boek: neem de waarde van filantropie en maatschappelijke betrokkenheid voor de toekomst zeer serieus. De pandemie heeft ons opnieuw duidelijk gemaakt wat de potentie van gemeenschapszin van burgers is. Het past naadloos bij de in gang gezette beweging van decentralisaties en zogeheten ‘normalisering’ (aansluiten en uitgaan van maatschappelijke energie waarbij niet iedereen van de overheid afhankelijk is) waar we als gemeenten en VNG ook voor staan. Het gemeentelijke schaalniveau is veel beter in staat om aan te sluiten bij de maatschappelijke kracht in de samenleving. Gemeenten staan midden in de

samenleving en hebben zicht op concrete maatschappelijke initiatieven, maar het omgekeerde is minstens zo waar. Dit inspirerende boek van Theo Schuyt toont dat op overtuigende wijze aan. De liefde voor onze medemensen verbindt ons. Filantropie is van alle mensen, alle plaatsen en alle tijden.

*Jan van Zanen,
voorzitter Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en
burgemeester van Den Haag*

INHOUD

1 Inleiding

Filantropie is van iedereen en overal 13

2 Hoe overleven samenlevingen

Filantropie als universeel sociaal arrangement 19

Kader 1: Luhmanns driefasenmodel nader bekeken 22

Kader 2: Mishra's social policy-theorie 26

Filantropie in de praktijk: Kansfonds 46

3 Een filantropierondje over de wereld

Naar een uniform begrip van 'filantropie' 51

Kader 3: Nederland filantropieland 62

Filantropie in de praktijk: Koning Boudewijnstichting 70

- 4 Filantropie komt steeds meer in de wetenschappelijke kijker**
En hoe de filantropieschaal ons daarbij kan helpen 75
- 5 Filantropie langs de ethische meetlat**
The good, the bad and the ugly 87
- Filantropie in de praktijk: KNRM 102
Filantropie in de praktijk: Stichting Droom Wens 105
- 6 Filantropie als change-agent**
De sociologische betekenis van ‘de derde partij’ 109
- Filantropie in de praktijk: Goede doelenloterijen 116
- 7 Filantropische veranderingskracht in de praktijk (1)**
Een bijdrage aan de Theory of Change 121
- Kader 4: 10 gouden tips voor filantropische interventionisten 133
- Filantropie in de praktijk: Porticus 136
- 8 Filantropische veranderingskracht in de praktijk (2)**
Mobiliseren en activeren 141
- Kader 5: Het sociale dilemma-karakter van collectieve acties 149
Kader 6: Toegepaste wetenschap: Stappenplan voor fondsenwervers en non-profits 151
- Filantropie in de praktijk: Sanquin 162
- 9 Filantropie en overheid**
Werken aan een gezonde LAT-relatie 167

Filantropie in de praktijk: Texelfonds 190
Filantropie in de praktijk: Droom & Daad 193

10 Op naar de filantropologie!

Het is tijd voor een nieuwe wetenschappelijke discipline 197

Filantropie in de praktijk: vrijwilligers 206

Post Scriptum 211

Over de auteur 213

Dankwoord 215

Noten 219

Bibliografie 237

(Door)leestips 251

1

INLEIDING

Filantropie is van iedereen en overal

Vanaf het begin van de corona-crisis schreef ik acht opiniërende artikelen voor onder meer *NRC*, *de Volkskrant*, *Trouw*, *Nederlands Dagblad* en *Het Parool* om aandacht te vragen voor de aanpak van de enorme economische en sociale problemen die met de pandemie gepaard gaan.¹ Nu en in de toekomst. De belangrijkste boodschap in die ingezonden stukken was steeds: de Nederlandse overheid redt het niet alleen. Niet 'zij', maar ook 'wij' moeten het doen.

Dat is ook de boodschap die in dit boek wordt onderbouwd. Name-lijk dat Nederland van oorsprong een land is van maatschappelijk particulier initiatief. Dat we in dit land in het verleden heel veel collectieve zaken met elkaar hebben geregeld en opgezet. Of het nu kruisverenigingen waren of scholen, musea of armenzorg... Intussen zijn veel van die collectieve particuliere voorzieningen gelukkig door de overheid overgenomen, maar een feit is dat de maatschappelijke betrokkenheid waarmee ze ooit begonnen, onverminderd is blijven bestaan.

Bij toeval ben ik dertig jaar geleden terechtgekomen in het onderzoek naar filantropie. Dat had te maken met een studiereis naar de Verenigde Staten in 1989. Logerend bij een dispuutgenoot die bij de Ford Foundation werkte, werd ik uitgenodigd voor een conferentie van oud-directeuren van die beroemde en grote foundation. Daar ontdek-

te ik dat men in de vs met de studie *Giving USA* de financiële omvang van maatschappelijke betrokkenheid sinds jaar en dag in kaart brengt. Terug in Nederland realiseerde ik mij dat wij hier een enorme traditie van filantropie en betrokkenheid hebben, maar geen enkel cijfer van wat dat allemaal betekent. Dat was de directe aanleiding om naar Amerikaans voorbeeld met de studie *Geven in Nederland* te beginnen.

Door de pandemie is onze maatschappelijke betrokkenheid weer zichtbaarder dan ooit geworden. Vooral aan het begin van de coronacrisis, voorjaar 2020, spoelde er een golf van private en vaak spontane acties op lokaal niveau door het land: van boodschappen halen voor je bejaarde buurvrouw tot inzamelingsacties voor het buurtrestaurant. Maar of die maatschappelijke betrokkenheid ook echt als serieus onderdeel van duurzame oplossingen op grotere schaal en langere termijn werd en wordt gezien? Meer dus dan een ‘warm glow’, een goed gevoel dat we allemaal nodig hadden, een ‘filantropisch extraatje’? Voor het ‘serieuze werk’ – zo hoor je meestal – is er immers de overheid met haar voorzieningen en opvangregelingen van de verzorgingsstaat. Het gevolg is dat er heel veel aandacht is voor bijvoorbeeld NOW-regelingen, maar veel minder voor de rol van de maatschappelijke betrokkenheid van alle Nederlanders in het algemeen. Waarom krijgt filantropie niet de aandacht die ze als maatschappelijke kracht ten volle verdient? Hoe valt dat te verklaren?

Het meeste onderzoek naar filantropie gaat vooral over vragen als ‘waarom geven mensen (of niet)?’, ‘is er verschil in geefgedrag tussen rijke en arme mensen, of tussen mensen met en zonder een migratie-achtergrond?’, ‘hoeveel geven mensen?’, ‘welke trends zijn er te onderscheiden?’, ‘hoe geven jongeren?’, en soortgelijke onderzoeksthema’s. Daar is op zich niets mis mee, integendeel, maar al langere tijd speelde in mijn hoofd dat er ook iets anders aan de hand is. Heeft filantropie niet te maken met hoe mensen samenleven en samenlevingen vormgeven? Maakt filantropie geen deel uit van de maatschappelijke kernfuncties – van de systeemvereisten – waaraan moet worden voldaan om samenlevingen te laten overleven? Daar zijn allereerst mensen voor nodig en kinderen die hen kunnen opvolgen. Dat is de maatschappelijke functie van het gezin, van huwelijken, partnerschappen

en familie. Alle samenlevingen hebben daar een systeem voor. Om in het levensonderhoud te kunnen voorzien, moeten mensen voedsel en andere noodzakelijkheden produceren en ruilen met anderen als dat nodig is. Zo kennen alle samenlevingen een marktmechanisme, eveneens een maatschappelijke functie. Ter verdediging van samenleving en burgers en voor bijvoorbeeld communicatie en transport is er overal ter wereld enige vorm van overheid ontwikkeld: eveneens een systeemvereiste. Maar daarnaast kennen alle samenlevingen ook instituties en vormen om de gemeenschap en hun gemeenschappelijkheid te beleven en zich daarvoor in te zetten. Ziehier: een vierde vereiste.

In dit boek ontwikkel ik voor dit laatste een theoretisch construct, waarmee begrijpelijk en inzichtelijk wordt gemaakt dat álle samenlevingen deze fundamentele functie van gemeenschapszin kennen, waar filantropie en filantropisch handelen de uiting van zijn. En daarmee krijgt filantropie de plaats die ze verdient: niet aan de randen van onze samenlevingen, maar in het kloppend hart ervan.

Filantropie is een begrip dat in de meest algemene zin staat voor handelen voortkomend uit liefde voor ‘de mens’, en wel de mensheid in zijn algemeenheid, hetgeen de letterlijke betekenis van het Griekse begrip *philos anthropos* is.² Maar een universeel begrip is filantropie allerm minst als je kijkt naar de eindeloze reeks namen en werkwoorden die er wereldwijd aan hangen: liefdadigheid, goedgevoelen, charitas, doneren, schenken, clan-hulp, helpen, benevolence, generosity, effectieve altruïsm, gifting³, impact investing, goede doelen, fondsen, venture philanthropy... En dan is dit rijtje allerm minst uitputtend en kan met vele soortgelijke begrippen worden aangevuld.⁴

En dan is er de framing die we allemaal kennen uit de media en maatschappelijke en politieke debatten. Filantropie wordt te vaak geassocieerd met voorbeelden uit de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk (landen die in de wereld van het filantropieonderzoek opvallend dominant zijn). Filantropie wordt voorgesteld als een exclusieve activiteit van de (super)rijken van deze wereld, waarmee vergeten wordt dat filantropie – zoals ik eerder stelde – een zaak is van álle mensen. Zo leveren huishoudens het grootste deel van de filantropische bijdragen in Nederland en Europa.⁵

Dit boek gaat dus niet over die ‘rijke mensen-filantropie’ of andere specifieke vormen van goeddoen, maar juist over ons filantropische gedrag dat overal ter wereld voorkomt, zoals cultureel antropologen overtuigend hebben laten zien. Het gaat daarbij altijd om het welzijn van anderen, de gemeenschap, het collectief. Alle samenlevingen hebben daar regels en organisaties voor, evenals normen hoe het te doen, en waarden wáárom het te doen. Filantropie staat in die zin ook voor deze structuren die het kader vormen voor filantropisch gedrag, een universal human impuls.⁶ In tijden van crises, zoals in de recente pandemie, wordt dit institutionele karakter van filantropie – zoals ik hiervoor al opmerkte – meestal beter zichtbaar. Juist in dergelijke tijden speelt de vraag: ‘hoe als gemeenschap, als samenleving, als maatschappij te overleven?’ Dáárover gaat dit boek.

Steeds meer wetenschappen krijgen belangstelling voor filantropie als vorm van menselijk gedrag en de instituties die het regelen.⁷ Naast de traditionele aandacht in godsdienstwetenschappen, culturele antropologie, geschiedwetenschappen, sociale psychologie en sociologie dient een grote variëteit van nieuwe collega-wetenschappers zich aan, onder wie gedragseconomen, communicatiewetenschappers, bedrijfskundigen, bestuurswetenschappers en politicologen. Elk vanuit een eigen disciplinaire invalshoek met een focus op weer een ander deelaspect van filantropie, waardoor echter ook het totaalbeeld op de achtergrond raakt. Deze multidisciplinaire ontwikkeling belemmert het zicht op het maatschappelijk systemische karakter van filantropie. Daarom pleit ik voor een nieuwe wetenschappelijke discipline, de filantropologie. In de hoop dat de relevantie ervan niet tot een bepaald werelddeel of land beperkt zal blijven.

Voor wie is dit boek bedoeld? Omdat ik filantropie presenteer als essentieel onderdeel van elke samenleving, dus ook de Nederlandse, is mijn boodschap gericht aan de partijen en personen die ook ons land maatschappelijk vormgeven, zoals politici, beleidsmakers bij overheden, bedrijven, belangenorganisaties, filantropische organisaties, maatschappelijke initiatieven, non-profitorganisaties en feitelijk iedereen die maatschappelijk betrokken is (of die betrokkenheid nog moet ontdekken). Tevens richt het boek zich tot de groeiende, in-

ternationale groep van wetenschappers, studenten en onderzoekers van de filantropie: bestuurskundigen, politicologen, juristen, organisatiewetenschappers en andere belangstellenden.

In de opzet, lay-out en schrijfstijl wordt mijn bedoeling om een breed publiek te bereiken geconcretiseerd. Elk hoofdstuk begint met een korte samenvatting/leeswijzer en bij vrijwel alle hoofdstukken zijn praktijkvoorbeelden opgenomen. De meer theoretische stukken zijn ondergebracht in ‘kaders’: wetenschappelijke uitweidingen en onderbouwingen die naar believen kunnen worden geconsumeerd, zonder dat de lijn van het betoog wordt doorbroken.

Kernthema’s worden soms in algemene bewoordingen uiteengezet en wetenschappelijke analyses worden zo toegankelijk mogelijk behandeld. Dat maakt dat ik er ook voor gekozen heb om citaten uit het Engels en Duits voor het merendeel te vertalen. Om de doorleesvaart erin te houden heb ik ervoor gekozen om de voetnoten achterin het boek op te nemen. Voor de goede orde: dit boek bevat geen *state of the art* overzicht of samenvatting van alle wetenschappelijke literatuur over het fenomeen filantropie. Voor diegenen die daarnaar op zoek zijn, heb ik na de bibliografie een aantal (door)leestips opgenomen.

In de aanloop van dit boek heb ik naast artikelen al eerder Nederlandse en Engelse boeken over dit onderwerp geschreven.⁸ Ook heb ik in drie oraties centrale thema’s in de filantropie behandeld.⁹ Dit boek bevat – naast belangrijke aanvullingen en updates – een ruime selectie van teksten uit (eerder) eigen werk wanneer deze – hoewel qua literatuur gedateerd – ‘waardevol’ en – met de kennis van nu – ‘tijdloos’ blijken te zijn.

Tot slot: dit is een optimistisch, levensblij maar ook normatief boek. Alleen de inzet in het belang van anderen, van de gemeenschap, zal hier filantropisch worden genoemd. Ik weet dat de wereld vaak heel anders in elkaar zit, maar (vrij naar Thomas Friedman): ‘Optimists change the world, sceptics don’t.’

Welnu, aan de slag.

Theo Schuyt,
September 2021